

Kölcsey Parainesis pedagógiai szempontból.

Előadás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztályának 1938. évi december 13-án tartott ülésén.

Alig találunk történelmünkben olyan nagy embereket, akiknek alkotásaiból ne lehetne igazán értékes és feszítő erejű nevelői gondolatokat kiemelni és rendszerbe állítani. Minden igazi nagy magyar ember, — legyen az király, politikus, költő, hadvezér, vagy gondolkodó, — az igazi nevelőnek vagy nemzetnevelőnek legkiválóbb tulajdonságaival ékeskedik. Ezek a megállapítások különösképpen érvényesek annak a reformkornak nagy magyarjaira, amelyben Kölcsey is élt. Kortársai közül Wesselényi, a kiváló nemzetiségi politikus, az óvodák felállításáért lelkesedik; Széchenyi, a nagy gazdaságpolitikus, a reáliskolák és a műegyetem megteremtéséért fáradozik; Kossuth a reál- és ipariskoláktól várja a magyar polgári osztály megszületését; Eötvös, a magyar demokrácia előharcosa, a népiskolák reformját követeli.¹ Egyik legkiválóbb élő pedagógusunk, dr. Imre Sándor, külön tanulmányokban dolgozta fel a Kölcsey korában élt legkiválóbb magyarjaink nevelői gondolatait és törekvéseit.²

Kétségtelen, hogy nemcsak a magyar, hanem a más népek fiai közül kiemelkedő nagy embereknek is megvan a maguk nevelői jelentőségük az illető nép pedagógiájában, de a magyar nagy emberek sokkal nagyobb mértékben váltak nevelő hatások forrásává, mint a más népek lángelméi. Ennek a jelenségnek okát talán helyesen magyarázzuk, ha azt mondjuk, hogy egyetlen európai népnek az életében sem emelkedtek ki olyan sötét háttérből, annyi súlyos gond közül az igazi nagy emberek, mint a magyar nép igazi nagy fiai. A mi történelmünkben örökösen éreznünk kellett a nép nagy tömege és az élen járók között tátongó szakadékot. Szent István keresztyén alakja élesen áll szemben a pogány magyarok tömegével, Mátyás nyugati humanista műveltsége nemcsak a nép, hanem a főurak általános műveltségét is messze felülmúlja, Bethlen vagy Pázmány művelődési törekvései a három részre szakított ország háborúk, belső békétlenség, szegénység által megsanyargatott népe fölé emelkednek. Kölcsey korában éppen csak születése utáni első éveit éli a megújult magyar szellem, és egyre éle-

¹ Kornis Gyula: *Kölcsey Ferenc viláanélete*. Budapest, 1938. 113—14. l.

² *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*. Budapest, 1904.; *Wesselényi szózata és a köznevelés*. Az E. M. E. harmadik vándorgyűlésének Emlékkönyve, Kolozsvár, 1907.; *Eötvös nem a múlté*. Erdélyi Múzeum, 1909. évf.

sebbé válik a társadalmi és gazdasági reform sürgetése. Franciás és németes műveltségű főurak és latinul politizáló köznemesek között igazán magától értetődő volt az új magyar nemzetnevelés szolgálata; embertelenség lett volna meg nem látni, hogy milyen új nevelő munkákat kell megindítani a polgári és népi elemek felemelése és nemzetté alakítása érdekében.

A magyar nagy emberekben éppen az a legbámulatosabb, hogy a legvilágosabban látják a magyar bűnöket, hiányokat, veszedelmeket, igen sokszor egyenesen a halál torkában látják vergődni népüket, de mégsem esnek kétségbe, mert hisznek abban, hogy komoly és széleskörű nevelőmunkával a végső romlásból is meg lehet szabadítani ezt a népet. Igazán bámulatos, hogy a legmetszőbb és legsötétebb nemzeti kritika mellett sem veszítik el ennek a nemzetnek a nagyjai a nemzet felemelkedésébe vetett hitüket. Ez a jövőt remélő termékeny hit az alapja azoknak a pedagógiai hatásoknak és gondolatoknak, amelyek belőlük kiáradnak. Nekünk, mai válságok között vergődő, sokszor mindenkől lemondó magyaroknak, nagyjaink e példamutatásáról sohasem szabad megfeledkeznünk.

Kölcsey Ferenc földbirtokos, képviselő, vármegyei főjegyző, politikus, költő és filozófus volt. Sok ágba bomló hivatásának minden körében kiváló és maradandó értékeket alkotott, nem egy területen egyenesen úttörő munkát végzett. Életének egyetlen olyan területe sincs, ahol a szakember mellett ne mutatkoznék meg benne a széles körre kiható, vérbeli nevelő is. Mint földbirtokost érdekli az új magyaróvári gazdasági iskola és színes képben számol be róla. Mint vármegyei főjegyző kiváló gondallal neveli patvaristáit. Éppen a Parainesisből fogjuk meglátni, hogy mint politikus miképpen akarja öccsét a közpályára felkészíteni. Költőtársairól írt kritikáival új magyar költőket akar nevelni. Filozófiájában közben megszületett gondolatait mindig azért közli, hogy velük másokra nemesítőleg hasson. E sokoldalú pedagógiai hatás mögött Kölcsey ízig-vérig pedagógus személyisége áll. Egykori tanárai oly világosan felismerték Kölcsey pedagógiai képességeit, hogy már huszonegy éves korában meghívták a debreceni kollégiumba jogtanárnak. Ő maga sohasem alapít családot, de tágabb családja köréből előbb unokahugát: Lenkát, majd unokaöccsét: Kölcsey Kálmánt, neveli. Hogy különösen Kálmán öccsének a nevelésével milyen komolyan és alaposan foglalkozott, világosan megismerjük élete utolsó nagy művéből, egész élete gazdag tartalmát hitvallásszerűen összefoglaló Parainesiséből.

A „parainesis“ görög szó, magyarul intést, intelmet, buzdítást jelent. Eredetileg a beszédnek volt egyik fajtája, később a pedagógiai hitvallások jelölésére használták. Az európai irodalom első parainesisét Isokrates görög filozófus írta³ öccséhez, Demonikoszhoz. Isokrates munkáját Kölcseynek ismernie kellett, mert hatásának felismerhető nyo-

³ Waldapfel János: *Kölcsey Parainesisének antik mintája*. Egyet. Phil. Közöny 1904. 425. l. (Pintér: Irod. Tört. V. k. 492. lapja tévesen a Budapesti Szemlében megjelentnek írja e tanulmányt.)

maival találkozunk munkájában. Cicerónak a fiához, Marcushoz, intézett *De officiis* c. beszédét — Kölcsey ezt minden bizonnyal ismerte, — szintén a parainesis-irodalomba sorolhadjuk. A keresztyén magyar irodalom első alkotásában, Szent István királynak a fiához, Imre herceghez, intézett Intelmeiben, az első magyar parainesist kell üdvözlönnünk. Amikor Kölcsey Parainesisét megírta, öccse még nem érett meg annyira, hogy annak minden szépségét és gazdagságát fel tudta volna fogni. Kölcsey nem is a serdülő fiúnak, hanem az abból egykor kialakuló férfiúnak írta ezt a végrendeletét.

Kölcsey ez utolsó nagyszabású művén tehetségének és készült-ségének minden értékes tulajdonsága hatványozott mértékben jelenik meg. Gondolatmenete a nélkül, hogy a mű fejezetekre lenne osztva, világosan halad előre és felöleli mindazokat a kérdéseket, amelyeknek egy pedagógiai végrendeletben benne kell lenniök. Ha Kölcseynek csak ez az egy műve maradt volna, ebből is pontosan meg tudnók állapítani, hogy milyen görög-római és modern írók, költők és filozófusok hatottak rá. Ezeknek a hatásoknak csodálatos áthasonításáról és szellemi életének általuk való megtartalmosításáról tesz bizonyosságot a Parainesis. A hatások átértékelő, magában átalakító, egészen újra értelmező és új célra felhasználó, egészen kiforrott, klasszikussá merevedett Kölcsey áll ebben a műben előttünk. Talán éppen ez a beérkezetttség, zártság, ke-rekség s az azt beborító gördülékeny és csiszoltságában ragyogó stílus teszi ezt a művet kissé hüvössé, és éppen az ifjúság számára, akinek íródott, ha nem is visszariasztóvá, de mindenesetre nehezen megköze-líthetővé. Az élményszerűséget, a gondolatok kialakulásának lázas lük-tetését, az ellenkező felfogásokkal való éles vitákat nélkülözzük ebben a műben. Pedig ezek a tulajdonságok mennyire feltalálhatók Kölcsey egyéb műveiben. Mialatt a Parainesist olvassuk, sohasem érezzük, hogy az író velünk együtt haladva, hozzánk leereszkedve, kérdéseinket ki-lesve és azokra válaszolva akarna minket a jobb és igazabb felfogásról meggyőzni. Sokkal jobban sikerült klasszikus műremek, hogysem minden ifjúsági olvasmánnyá válhatna. Ezért kell ezt a művet minden kor ifjúsága számára a kor nyelvén, az ifjúság kérdései között haladva, kemény héjától megszabadítva, tolmácsolni. A vele való foglalkozás a pedagógus számára sok áldást jelent. Erre kívánok rámutatni a kö-vetkezőkben.

I.

Kölcseyt, — nem utolsó sorban a Parainesis alapján, — *nemzet-nevelőnek*⁴ szokták tekinteni. Ha nevelői programjának összefoglaló és jellemző címet akarunk adni, valóban találóan nevezhetjük *nemzet-nevelőnek*. De mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy Kölcsey nem abban az értelemben nemzetnevelő, ahogy ma szoktak általában a nemzet-

⁴ Tócs Gusztáv: *Kölcsey Ferenc pedagógiai nézetei*. Magy. Paed. 1896. 474. l.; Barankay Lajos: *Kölcsey nemzetnevelő eszméi*, u. o. 1938. 129. l.; Kornis Gyula i. m. III. *Kölcsey, a nemzetnevelő*, 98. l.

nevelésről gondolkodni. Különösen a Parainesisben lefektetett nemzetnevelői program különbözik élesen a mai nemzetnevelői programoktól. Ma nemzetnevelésen az egész nemzet intézményes, állami keretek közé zárt, kötött rendszerét szokták érteni. Az új nemzetnevelés nem az egyénre, hanem a közösségre néz, nem az a célja, hogy egyéni képességeinek korlátlan és szabad kibontakozására segítse az embert, hanem arra törekszik, hogy a legnagyobb állami közösségnek pompásan engedelmeskedő kisebb közösségeket alkosson az ifjúságból. A Parainesisben alig néhány szó van a nagy nemzeti közösség, a tömeg neveléséről, mivel Kőlcsey egész nevelési rendszere nem demokratikus, hanem arisztokratikus. A nemzetnevelés alapját kevés, a tömegtől független, igazán tehetséges ember kinevelésében látja. Ezt az arisztokratikus nevelési eszményt csak a magános neveléssel támogatott önneveléssel lehet elérni. Kőlcsey elvi alapon ellensége az iskolai és általában a közösségi nevelésnek. „Én a magányos nevelés mellett élek és halok. Embert csak az formálhat; az iskolai intézetek nem lehetnek és nem fognak lehetni egyebek, mint tudóst formálni igyekező intézetek“.⁵ Ezzel a vallomással kapcsolatban azonban jól kell látnunk, hogy Kőlcsey éppen az eredményesebb, a nemzetnek jobban szolgáló tudó ember kialakításáért ellensége az akkori minden gyakorlatiasságot nélkülöző, tudóst nevelő, még mindig csak latinul beszélő iskolának. Annak a kornak iskoláiban a nemzeti nevelést még csak a kezdetleges iskolai önképző társaságok képviselték. Kőlcsey azért ajánlja a magánoktatást, mert a nemzeti nevelés számára még nem volt megfelelő keret. Kőlcsey korában, amikor közép- és főiskoláink még latin nyelvűek, amikor nemzeti nyelvű műveltségünk renaissance-a az első nehézségeken alig van túl, nem lehetett széles néprétegeket megmozgató nemzeti nevelésről beszélni, míg a nemzet kevés kiválójai maguk meg nem találják a nemzeti nevelés alapmotivumait. Azt sem szabad elfelednünk, hogy Kőlcsey mélyen át volt itatva a klasszikus és az új német humanizmus gondolataitól. Az igaz, hogy hovatovább egészséges nemzeti érzése válik egész lelki világának uralkodó eszméjévé, s a görög-római klasszikusoktól is hazaszeretetet tanul, de a Parainesisben előttünk álló nemzeti gondolkodású Kőlcsey sem tagadja meg az igazi nemes humanizmust. Kőlcsey kiforrott világnézetének a középpontjában kétségkívül a nemzeti közösség valósága áll. Szerinte az ember valódi hivatását nemzete szolgálatában találja fel, de csak akkor lehet valaki nemzete igazi tagja, ha előbb erkölcsi értelemben vett emberjellemmé tudott válni, de egyetlen nemzetnek sem szabad meglepednie arról, hogy hozzátartozik az emberiség nagy családjához. Vagyis a nemzeti lét alapját az embervoltukat szabadon kifejtő egyének alkotják, a nemzetek pedig beletagolódnak az emberiség nagy közösségébe. A nemzeti közösség nem lehet gátja az igazi egyéniség jellemmé alakulásának, sőt annál értékesebb egy nemzet, minél értékesebb jellemekből épül fel, másfelől a sajátos nemzeti tulajdonságok kialakítása

⁵ 1832. május 3-án Bártfayhoz írt leveléből. Tones i. m. 477. l.

és védelme nem jelenti egyben a más népekkel való szembe fordulást. Kölcsey nemzetnevelésének humánista alapja és humánista végkitekintése van. Kölcsey a magyar nemzet fiait igazán magyarokká törekszik tenni, de ezzel nem akarja őket sem emberi egyéniségüktől megfosztani, sem más népekkel szembeállítani, sem az emberiség nagy értékei elől elrekeszteni, vagy az emberiség nagy közösségéből kizárni. Kölcsey nemzetnevelésének rövid foglalatja: minden irányban kiművelt embereket adni a magyar nemzetnek és az igazán kiművelt magyarokból álló nemzetet beletagolni a népek nagy közösségéből álló emberiségbe.

Ebben a tételben fejtegetésem további menetének a váza is benne foglaltatik: azt kell kifejtennem, hogy miképpen látja Kölcsey Parainesis az egyéniség kinevelését, a kinevelt egyéniségnek a nemzetbe való belenevelését és a kinevelt egyéniségekből felépült nemzetnek az egész emberiséggel való kapcsolatba hozását.

II.

A Parainesisben — mint már említettük — nem egy általános, mindenkire kiterjedő, demokratikus nevelésnek, hanem a nemzet legkiválóbbjai arisztokratikus nevelésének alapelveit találjuk fel. A nemzet vezetésre hivatott egyéneitől függ a haza és emberiség boldogulása. „Hazát és emberiséget csak *jelesek* boldogíthatnak“.⁶ Ezeknek a jeleseknek igazi karakterekké kell válniuk, különben nem tudnak a tömegből kiemelkedve a tömegnek szolgálni. Az *egyéniség nevelésének* igazi célja ezeknek a vezetésre hivatott jellemeknek a kialakítása. Az igazi jellemet „*ítélet* és *akarat* ereje tartja felül a sokaságon“.⁷ Az ítélet és akarat mellett a jellem harmadik tevékenységének, a „*meleg kebelnek*“ is ki kell alakulnia, ezért tanácsolja, hogy „meleg kebelrel tégy mindent, amihez fogsz, s meleg kebelrel szólj mindent, amit beszélsz“.⁸

A Kölcsey szerinti igaz emberben az érzelmeknek, a tudásnak és az akaratnak kell minél tökéletesebb fokra kifejlődni, de a kifejlődés alatt és után is egymással belső összhangban maradnia. Az egyéniség alapját ebben a három belső tevékenységben és az egyéni nevelés célját ezeknek a kifejlesztésében látja.

1. Az *érzelmi nevelés* célja a „meleg kedély“ kialakítása. Kölcsey-nél az érzelmi életnek óriási jelentősége van. Ő sokkal több tevékenységet vesz be az érzelmek közé, mint mi, másfelől a romanticizmus és a német idealizmus felé fordulása miatt ő is, és kora is, sokkal dúsabb érzelmi életet élt, mint mi. Az érzelmi élet alapja az istenség imádása. „Imádd az Istenséget“, adja öccsének a jó tanácsot, mert „semmi sincs, ami az emberi szívet annyira felemelhetné, következőleg az élet

⁶ Kölcsey Ferenc *Minden Munkái* Toldy Ferenc által kiadott második bővített kiadását használtam. Ennek Budapesten 1860-ban megjelent V. kötetében található a Parainesis. Ahol más forrásra nem utalok, csak lapszámot közlök, mindig erre a könyvre gondolok. 129. l. ⁷ 131. l. ⁸ 151. l.

mindennapi jeleneiben, s a szenvedélyek és indulatok örök ostromában hozzáragadt szennytől annyira megtisztíthatná: mint az istenség nagy gondolatával való foglalatatoskodás". Isten valóságának jelei „magas körbe vonják“ az embert.⁹ A vallásos érzelmenek egészen központi helyet biztosít az ember életében. Csak az Istent igazán tisztelő ember ismeri meg magát igazán, találja meg helyét a mindenségben, csakis a vallás adhat az embernek erőt arra, hogy süllyedéséből felemelkedhessék.¹⁰ A vallásos érzés mellett a *szülők iránti szeretet* az egészséges lélek másik nagy érzelme. Ez az érzés is az állati lét fölé emeli az embert.¹¹

E két alapérzelmen épül fel az *emberiség egészének* és azon belül a *hazának*, a saját *nemzetünknek* a szeretete.¹² Kölcsey szerint az egyéni élet igazi alapjai a mély érzésekben, érzelmekben rejlenek, az egyéni nevelés célja tehát nem lehet más, mint ezeket az érzéseket felkelteni, ébren tartani és az őket megillető szerephez juttatni. A gazdag, tiszta és nemes érzésvilág nélkül haszontalanok az ismeretek, üresek és céltalanok az akarat cselekedetei.

2. Az *értelmi*, vagy tudományos nevelés célja a tiszta *elvekre* és világos *ítéletekre* való eljutás. „Legelső mit e részben tennünk kell: tiszta ismerettel választott s állandóul megtartandó *elv* birtokára törekedni. Ennek híjával, ha nem éppen gonosz is valaki, de pillanatnyi indulatok és az igen sokszor rosszul értett önszeretet mindenkori sugalmi határozzák; majd jót, majd gonoszt cselekszik, és életfolyama e kettőnek bizonytalan vegyülete“.¹³ Az ismereteket tapasztalatokkal kell összegyűjteni, de biztos elv alapján kell rendezni, különben az ismeretektől sohasem juthatunk el az ítéletekig. „Tapasztalás, tanulás, figyelem, és gondolkodás: négy eszköz, minek szorgalmas használata által az ítélet napról-napra erősödik“.¹⁴ Az igaz ítéletre való eljutás közben két kísértéstől kell tartozkodni: kerülni kell az elfogultságból származó *általánosítást*,¹⁵ és nem szabad engedni, hogy a *közvélemény*¹⁶ velünk szemben álló ítéletei eltérítsenek tisztán felismert elveinktől. Minden igaz ismeretnek a *magunk* ismeretén kell kezdődnie¹⁷ és az *ember szolgálatában* kell állania.¹⁸

A tanítói munkának tehát az életre kell az embert felkészítenie. Ez a munka segíti az embert arra, hogy indulatain uralkodva, biztos elvek alapján világos ítéletekkel tudjon az embertársaknak szolgálni. Csak a határozott elvek birtokában levő ember tud a tömeg fölé emelkedni s a tömeg ura lenni.

Mi legyen az a *terület*, ahonnan ismereteinket össze kell gyűjtenünk? Sokan tartják Kölcsey nevelési elgondolását éppen ezen a téren hiányosnak, mert egy szót sem szól a természettudományok és a matematika jelentőségéről és szerepéről. Ez egyfelől az akkori romantikus életszemléletből, másfelől a Parainesis sajátos céljából következik:

⁹ 118—19. l. ¹⁰ 119. l. ¹¹ 120. l. ¹² 121. l. ¹³ 116—17. l. ¹⁴ 132. l.
¹⁵ 140. l. ¹⁶ 144. l. ¹⁷ 143. ¹⁸ 143. l.

Kölcsey ebben a műben arról beszél, hogy a nemzet vezetésére felkészülő fiatalembernek jövő politikai pályája érdekében miket kell megtanulnia. Mindenek előtt hangsúlyozza a *nyelvek tanulását*.¹⁹ Ezen a téren legelső kötelesség a nép nyelvének megismerése. Ebben a fáradozásban azonban tartozkodni kell a felületességtől és a gyors sikerek miatt az elbizakodástól. Alaposan, részleteiben meg kell ismerni a nyelvet, hogy az a közéleti férfi kezében a kifejező eszközöknek végtelen lehetősége legyen népe szolgálatában és védelmében. A saját nyelvünk tanulását sohasem fejezhetjük be. Anyanyelvünkön kívül minél több idegen nyelvet kell megtanulnunk, különösen a görög és a latin nyelv elsajátítása fontos. Az ókori klasszikus nyelveken keresztül az emberi szellem legértékesebb alkotásait ismerhetjük meg és a legvilágosabb példáit nyerhetjük a hazafiságnak. A nyelvek mellett nagyon fontos a „halottak tetteinek“ ismerete.²⁰ A történelmi nevelés hangsúlyozása szempontjából Kölcseynek egészen úttörő jelentősége van. „Kölcsey látja meg először — mondja Kornis Gyula — teljes öntudatossággal a *hazai történelmi hagyomány* nagy nemzetnevelő, nemzeti közleket formáló hivatását.“²¹ A mult mellett azonban a haza *jelen állapotát*²² is ismernie kell a jövő vezető emberének. Ő maga 1830-ban, alaposan ellenőrzött adatok alapján, készült beszédet tart „A szatmári adózó nép állapotáról“. Ez a helyzetrajz egyik legelső olyan falutanulmány, amelyből a nemzet jelen állapotát lehet megismerni. Komoly munkával kell tisztába jönni azokkal a *kormányzati elvekkel*²³ is, amelyek között a nemzet él.

A tudás sohasem lehet öncél; minden tudással a köz szolgálatára kell felkészülni. Jelszava: „Magányosan ismereteket szerezni, hogy azok a sokaságra átplántáltatva, közkinccsé váljanak.“²⁴ „A tudományt munkás étellel kell egybekötni.“²⁵ A tanult embert tudása szolgálatra kötelezi. Az intelligens embernek ki kell lépnie a négy fal közül, hogy tudásának többletével másokat is felemelhessen. A vezető embernek különösen az *ékesszólást* kell elsajátítania, mert az ékesszólás a közre való hatásnak legsikeresebb módja.²⁶ Az ékesszólásban való tökéletesedéshez föltétlenül szükséges a klasszikus szónokok alkotásainak az ismerete. „Ismerkedjél a régi és újabb kor nevezetes szónokaival, s mindenek felett ama kettővel, kiknek egyikét Athene, másikat Róma nevezé magáénak, Demosthenessel és Ciceróval.“²⁷ A szónoklásban való gyarapodás az egyéniség kifejlesztésében is nagy szerepet nyer: „a szónokság sok és mély tudományt, sok és lélekemelő gyakorlást, sok és szívrázó erőt kíván, s mondhatod-e haszontalannak a fáradságot, mely annak megnyerésére éveken át fordíttatik?“²⁸ Az ékesszólás szabadsága a nemzet szabadságának a mértéke. A vélemény felelősségteljes szabad nyilvánítása harc a nemzet szabadságáért és bizonyossága a nemzet szabadságának. Ma talán kissé idegennek tetszhetik, hogy Kölcsey ilyen nagy súlyt vet a szónoklás tanulására és gyakorlására,

¹⁹ 128 l. ²⁰ 128. l. ²¹ I. K. 210. l. ²² 127. l. ²³ 127. l. ²⁴ 126. l. ²⁵ 126. l.
²⁶ 127. l. ²⁷ 127. l. ²⁸ u. o.

a maga korában azonban egészen természetes volt, hogy fontosnak tartotta az ifjúság kiképzését a szónoklásban.

3. Az egyéniség nevelésének végső célját az *akarata jellemmé* szilárdításában látja. Törekedj „*saját karakterre*“,²⁹ biztatja öccsét. A jellem az emberi *önszeretettel* vívott örökös harcban alakul ki, az önszeretetből az *önfeláldozás* erényének megvalósítására törekszik.³⁰ A jellem belső tartalma bátorságból, türelemből, állandóságból, állhatatosságból és küzdelemből tevődik össze.³¹ A cselekedet mozgatója sohasem lehet a *hála*; mindent belső *hivatásunkból* folyó kötelességteljesítésből kell tennünk, különben cselekedeteinknek nincsen igazi értéke.³² A jellem hivatásának felismerése által alakul ki és válik a közösség igazi értékes tagjává. A hivatását felismert ember világosan látja annak a közösségnek a sorsát, amelyet szolgálnia kell, és a sors sötét kétségei között is eligazítja világosan felismert hivatástudata.

A mély érzéseken felépülő, tiszta elvekig eljutott és világos ítélőképességgel felruházott ember az élő lelkiismeret által vezetett, másokért szolgáló *tettekben* éri el célját. Kora intellektuális nevelésével szemben a Parainesisből minduntalan kicseng Kölcsey tetteket követelő hangja.³³ „Többször mondtam: az élet főcélja — tett; s tenni magában vagy másokkal együtt senkinek nem lehetetlen. Tehát tégy! s tégy minden jót, ami téled telik, s mindenütt, hol alkalom nyílik; s hogy minél nagyobb sikerrel tehesz, lelkedet eszközökkel gazdagítani szüntelen igyekezzél.“ Az igazi nagyság nemcsak mély érzéseket és gazdag tudást hordoz, hanem tesz is mások javáért. Nincs szánalmasabb a *szinlelt nagyságnál*,³⁴ amely önmaga dicséretében senyved el. Az igazi nagyság az általa kifejtett munkában, az igazi tetterő kifejezésében látszik meg.³⁵

4. Kölcsey világosan látta, hogy a tőle követelt ideális egyéniségnek nem könnyű a sorsa a földön, mert az ilyen független, saját belső törvényszerűségének kibontakozásában hivatása tudatára eljutott jellemnek sok ellensége van. Annál mostohább és nehezebb az ember sorsa, minél magasabb, a megszokottól különböző eszményt állított maga elé. A sorsnak ezt az elkerülhetetlen játékát az igaz nagyság örömmel fogadja, mert „a *szenvedés* és *kebelzaggató áldozat* tulajdon örömet hoz lelkeinknek, és sorsunkon felülemelkedni megtanít.“³⁶

Az egyéni élet sikerét nem az méri, hogy mennyi elismertetésben van része, hanem sokkal inkább az, hogy hűséggel ragaszkodik lelkiismeretesen felismert hivatástudatához „Szerelmemet az emberiség s bizodalmasomat az örök sors iránt híven megőrizni törekvém; s hidd el nekem, ki e kettőt bírja, az füstbe ment remények után sem fog vigasztalás nélkül maradni“, — fejezi be a Parainesist Kölcsey Ferenc. Az egyéniség élete és hivatása sohasem érthető meg önmagából, hanem mindig abból a közösségből, amelynek szolgálatára rendeltetett.

²⁹ 139 l. ³⁰ 116. l. 120. l. ³¹ 135. l. ³² 138. l., 146. l. ³³ 130. l. ³⁴ 141 l.
³⁵ 142. l. ³⁶ 114. l.

III.

Mialatt arról beszéltünk, hogy miképpen gondolkozik Kőlcsey az egyéni nevelésről, szüntelenül ki kellett tekintenünk a *közösségi nevelés kérdéseire* is. Igen, mert nála az egyéniség a közösség szolgálatában találja meg igazi hivatását, az egyéni nevelés az igazi közösségi életre készíti fel az embert. Annak ellenére, hogy Kőlcseynél ilyen szoros kapcsolat van az egyéni és közösségi nevelés között, mégis végig kell tekintenünk azokon a gondolatain is, amelyek kifejezetten a nevelés közösségi vonásairól szólnak. Míg az egyéni nevelés tárgyalása során az egyén felől néztünk a közösségre, most a közösség kérdéseiről nézünk vissza az egyénre.

A Parainesis három közösség jelentőségét állítja elénk. A vezetésre hivatott egyéneknek, akik a közszolgálat alapelveiben egyet értenek, szoros *baráti közösséget* kell alkotniok, hogy az általuk képviselt eszmét a közönség közönyével szemben diadalra tudják vinni. Mai szóval azt mondhatnám, hogy már Kőlcsey kifejezi az ú. n. eszmei élcapatnak a szükségét. Az embert legdöntőbben meghatározó közösség a *nemzet*, vagy a *haza*. Az egyes ember a tulajdon nemzetében ismeri fel azt az emberi közösséget, amelynek legelső sorban tartozik szolgálattal. A nemzetet túl azonban nem szabad megfélemlíteni az *emberiség egyetemességéről* sem.

1. „Légy kész *egyesülni*,³⁷ mert az a nép, amelynek fiai saját házaikban elszigetelve csak önmagukról gondolkoznak, s parányi céljait csak egyenként úzik, még félig vad nép.“ „Jegyezd meg: azt, ami legegyszerűbben, s legtermészetesebben vezet célra, kitalálni kevés ember dolga.“³⁸ „Mindég és mindenütt vagynak, bár kevesen, kik a jót és szépet szeretni, s az arra törekvő tetteit méltányolni tudják. E kevesekhez csatold magadat, s mennél szorosabban. Egyesült erejük célra jutásod könnyíteni, részvételök bukásodat vigasztalni fogja. Fáradaid jutalmát önérzéseden kívül a kevesek jóváhagyásában keresd; csak ezek körében alapul meg a maradandó hír, s nem csak marandó, de megérdemelt hír.“³⁹ Ilyen vallomásokban mutat rá a Parainesis arra, hogy minden nagy célért küzdő embernek a hasonló nagy célokért küzdő kevesekből kell maga mellé közösséget szerveznie. A Parainesis arisztokratikus nevelési céljából ez az elgondolás magától értetődően következik. Az egyén akkor tud az emberi társadalom szélesebb rétegeire sikeresen hatni, ha hozzá hasonló jellemek társasága veszi körül.

2. A Parainesis felfogása szerint az ember az egész emberiség szeretetére van kötelezve. Ezt a parancsot azonban csakis úgy tudja megvalósítani, ha az emberiség nagy közösségén belül saját *nemzetét* szereti mindenekelőtt. Az igazi nagy emberek nem az egész emberiségnek, hanem nemzetüknek szolgáltak, s nemzetükért végzett szolgálattal

³⁷ 132. l. ³⁸ 133. l. ³⁹ 137. l.

vívták ki az egész emberiség tiszteletét.⁴⁰ A haza vagy nemzet fogalmában az emberi társas életnek és egyéni életnyilvánulásnak minden értékes jelenségét összefoglalva látja. „Tudd meg: e szóban: haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajlás tárgyainak öszvessége. Oltár, atyáid által Istennek építve; ház, hol az élet első örömeit ízleled; föld, melynek gyümölcse feltáplált, szülőid, hitvesed, gyermekeid, barátid, rokonaid s polgártársaid: egytől-egyig csak egészítő részei annak.“⁴¹ Szinte azt mondhatnók, hogy Kőlcseynél a modern totális nemzet szemlélet jelentkezésével találkozunk, hiszen az ő felfogásában az egyén és a kisebb emberi életközösségek mind a haza valóságában, a nemzethez való viszonyukban nyernek értelmet és célt. Ez a totális szemlélet azonban nem jelent nála más nemzetekkel szemben kizárólagosságot és elzárkózást.

A nemzetben belül nemcsak a vezető keveseknek a rétegét különbözteti meg, hanem szétválasztja egymástól a nemzetet és a sokaságot is. Hasonlata szerint a nemzet a Balaton, a sokaság pedig a Balaton hullámai. Nagy veszedelem, ha egyesek a hullámozó sokaságot saját céljaik elérése végett viharzásra készítetik.⁴² Nagyon kell a nép felelős vezetőinek arra vigyázniok, hogy oktanul fel ne ingereljék a tömeget, bár néha a tömeg vulkányszerű kitörése lényegesen vitte előbbre a nemzet sorsát. A nemzet igazi szolgálata nem annak tömegét alkotó sokaságának felingerlésében, hanem állandó, gondos nevelésében van. Az intelligens vezető embereknek állandó gonddal kell a nemzet és haza minden irányú javán munkálkodniok.

A Parainesisben lefektetett nemzetnevelési programmnak két lényeges pontja van: komoly egyéniségneveléssel igazi vezetőosztályt nevelni a nép közé, hogy az azután minden irányú népnevelő munkába kezdhesen. Nem lehet addig komoly és céltudatos nemzetnevelésről beszélni, amíg a nemzet legjobbjai maguk között el nem döntötték, hogy milyen célra is akarják a nemzetet vezetni. A nemzetnevelő munka felülről indul lefelé, és a nemzet megállapodott és megszervezett rétegein keresztül hatol le a nép nagy tömegeihez, a sokasághoz.

Mivel a nemzethez való tartozás elsősorban érzés dolga, a nemzetnevelés legelső feladata a nemzeti érzésnek ébrentartása és igazi szeretetté fokozása. Ennek a nevelésnek a komolyságát, eredményét az méri, hogy a neveléssel táplált nemzeti érzésből milyen áldozatok fakadnak és milyen közösségi szolgálatok támadnak.

3. Bármennyire központi közösségnek tekinti is Kőlcsey a nemzetet, nem tud annak határainál megállani, hanem azon túltekint az egész emberiségre. „Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépre osztott nagy nemzetségnél, melynek mindenik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart.“⁴³ „Az emberiség egészének haladásában bízni kell.“⁴⁴ Az emberiség egésze olyan mint az óceán, mi csak buborékok vagyunk benne.⁴⁵ Az egyén az embe-

⁴⁰ 121. l.⁴¹ 122. l.⁴² 145. l.⁴³ 121. l.⁴⁴ 144. l.⁴⁵ 153. l.

riség egészén keresztül kerül a világmindenséggel belső kapcsolatba, s tudja igazi rendeltetését és sorsát feltalálni.

Noha a nagy emberek mindig egy-egy nemzet szolgálatában mutatják meg igazi értéküket, azok a kincsek, amelyekkel ők gazdagították az emberiséget, közös kincsei minden embernek. Nekünk egyformán kell a magunk és a más népek nagy embereitől tanulnunk. Az egyén a tanuláson keresztül ismeri meg az egyetemes emberiség igazi nagy alkotásait, és azok ismeretéből ébred fel a szívében az egész emberiség iránti szerelem. Erre a szerelemre pedig azért van szükségünk, hogy az egyes emberekből való kiábrándulásaink miatt el ne veszítsük belső egyensúlyunkat és életkedvünket.⁴⁶

A nemzet az igazi jellemmé formált egyéniségekből épül fel és azok szolgálata által virul. Ezeknek az egyéniségeknek sohasem szabad az emberiség egészéből kiszakadniok, az egyetemes emberi művelődés igazi nagy értékeit nekik kell nemzetük felé közvetíteniök.

IV.

Utolsó kérdésünk, hogy a nevelésnek milyen *módjart* ajánlja a Parainesis? Mivel a Parainesis elsősorban a nemzet vezetésére felkészülő kevesek magánnevelésével és önnevelésével foglalkozik, azok a módok is, amelyeket ajánl, nem terjedhetnek ki az egész nevelésre, különösen a közösségi nevelés formáira. Kőlcsey, — mint fent említettük, — az *iskolai nevelést* egészen sikertelennek és eredménytelennek minősíti a vezető rétegek számára. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ellensége minden iskolának, és nem tartja az iskolát szükségesnek a nemzet szélesebb rétegeinek a nevelésére. Az igazság az, hogy erről a kérdéstről ebben a művében nem beszél, viszont a kevés vezető felkészítésére a saját korabeli iskolát régi módszerei, zárt anyaga, avult szelleme miatt alkalmatlannak minősíti.

1. A *közvetlen nevelési módok* közül különösen a *szoktatás* és *példaadás* jelentőségét emeli ki. „Jókor kell magadat *szoktatnod* az erényt ismerni, szeretni, s úgy sajátoddá tenni, hogy természetteddel összeolvadjon, s attól élted semmi helyzetében, semmi változandóságaiban el ne válhass.“⁴⁷ „Mások *példáit*“ és az „élő *példákat*“ követve,⁴⁸ tud a lélek az erkölcsi életben a legsikeresebben gyarapodni. Ennek a szoktatásnak és példakövetésnek „*állhatatos ragaszkodásban*“⁴⁹ kell megnyilvánulnia, mert csak így lehet az erkölcsi célhoz elérkezni. A példa és eszmény követéséhez azonban az érzelmek „*felmelegedése*“⁵⁰ is kíválónan szükséges. Eszményeink iránti belső *szeretet*⁵¹ nélkül azokat nem igen tudjuk megvalósítani. Az emberben két természet lakozik, önző vágyaink csak sajátmagunk szolgálatára serkentenek, ezeknek a vágyaknak a legyőzésével lehetünk csak igazi jellemes emberekké. Jel-

⁴⁶ 153. l.

⁴⁷ 116. l.

⁴⁸ 117. l., 130. l.

⁴⁹ 117. l.

⁵⁰ 118. l.

⁵¹ 116. l.

lemünk kialakításához mindenképp előttr eszményeink megismerése, megszeretése⁵² szükséges.

Az értelmi nevelés körében is mindenképp a *tapasztalatszerzés*⁵³ közvetlen módszerét ajánlja. A tapasztalás segítségével kerülünk az étellel közvetlen kapcsolatba, erre pedig mindenkinek multhatatlanul szüksége van. Kölcsey éppen azért áll szemben olyan élesen kora iskoláival, mert azok nem adtak alkalmat a közvetlen tapasztalatszerzésre, nem hozták közvetlen kapcsolatba az ifjúságot az étellel. A tapasztalást azonban követnie kell a *gondolkozásnak*,⁵⁴ mert különben nem lehet biztos elvekig és ítéletekig eljutni, már pedig a nevelésnek ez a célja.

Az egész nevelésnek a belső hajtóereje a *szorgalom*. Vallja, hogy az egészséges lélek szorgalma pótolja a lángert.⁵⁵ A szorgalom erénye nélkül az önnevelés megvalósíthatatlan. A szorgalomra pedig egyfelől eszményeink ösztönöznek, másfelől a helyes szoktatás sarkal.

2. A *közvetett nevelési módok* közül különösen a *tanulásnak* és az *olvasásnak* a fontosságát emeli ki. Tanuláson nem a száraz elméletek megtanulását érti,⁵⁶ hanem a gondolkozás kifejlesztését, hogy az elme az igaz elvek birtokába jusson. A tanulással nem tudósokká, hanem másoknak szolgálni tudó közéleti emberekké kell lennünk. Viszont tanulás nélkül senki sem lehet igazi közéleti emberré, szónokká és vezetővé, mert a tanulatlan embernek nincs mit átadnia a köznek. Különösen szép része a Parainesisnek az, amelyben az olvasás jelentőségéről szól. Mivel az élet rövid, és igen sok könyvet írnak, mindenkinek jól meg kell válogatnia olvasmányait. Azt tanácsolja, hogy „ne könnyen végy kezudbe oly művet, mely a zseni lángjegyét homlokán nem hordja; a nagy író művét pedig mély figyelemmel tanuld keresztül. Így az olvasásnak szentelt órák nem lesznek elveszve, mint azoknál, kik választás és cél nélkül ezer meg ezer köteteket forgatnak keresztül, vagy hogy emlékezetüket terheljék, vagy jegyzőkönyveiket becs nélküli apróságokkal megtömják, vagy unalmas pillanataikat megöldöklöjék”.⁵⁷ Kölcsey saját tapasztalata alapján nyugodtan megállapíthatta, hogy az önnevelésnek a könyvolvasás az igazi segítője, hiszen maga gyermekember korától kezdve a legjobb könyveket kiválogatva és olvasva képezte ki magát kora legképzettebb magyarjává.

A könyvolvasás mellett a *jó társaság látogatása* a tanulás másik sikeres útja. Külön is szóltunk arról, hogy Kölcsey milyen fontosnak tartja a vezető embereknek egymás szellemi és erkölcsi szempontból való támogatása céljából alakult társaságait. Valóban nincs szebb barátság, mint amelyet a közös eszmények iránti lelkesedés, a közös célok iránti hűség tart össze, s amelynek tagjai egymást kölcsönösen tanítják és vezetnek.

⁵² 116. l.

⁵⁵ 130. l.

⁵³ 114., 132. l.

⁵⁶ 130. l.

⁵⁴ 114., 132. l.

⁵⁷ 128—29. l.

V.

Ime, ezekben foglalhattuk össze a Parainesis pedagógiai gondolatait. Rápillantottunk azokra a *célokra*, amelyeket az egyéni és közösségi nevelés elé állított, és végigtekintettünk azokon a *módokon*, amelyekkel a kitűzött nevelési célok elérhetők. Előadásomban sem kritikát nem gyakoroltam a Parainesis pedagógiai eszméi fölött, sem azokat a mai nevelési elméletekkel és gyakorlatokkal össze nem hasonlítottam. Ezt szándékosan tettem, mert a Parainesis pedagógiai gondolatainak előtárásával mintegy túkröt szerettem volna hallgatóim elé tárni. Befejezésül még el kell mondanom, hogy miben látom ennek a könyvnek a mai nevelés számára adott *legértékesebb és legidőszerűbb figyelmeztetéseit*.

A Parainesis mindenekelőtt azzal a rámutatással tesz nagy szolgálatot, hogy a nevelés nem lehet kizárólag a neveléssel hivatásszerűen foglalkozók céhügye. A magyar pedagógiai irodalom egyik legértékesebb és legérettebb alkotását nem hivatásos nevelő írta. *A nevelés ügyét a társadalom minden tagja tekintse szívügyének*.

A Parainesis mindnyájunkban *megerősíti a nevelés lehetőségébe vetett hitet*. Erre a megerősítésre a mai céljavesztett és mindenből kiábrándult korban föltétlenül szükségünk van. Kölcsey igazán megdöbbentő képekben mutatta meg, hogy milyen szomorú a saját korának képe. Neki igazán nincsen nagyon jó véleménye az emberről, mert alaposan ismeri az ember minden hitványságát, és mégis hitet tesz arról, hogy a nevelés segítségével lényegesen meg lehet változtatni a kort és benne az embereket.

Kölcsey kiemeli az *önnevelés* jelentőségét. Az önnevelő munkát annál inkább kell minden társadalomban végezni, minél alkalmatlabbak a kor közös nevelői munkái arra, hogy a legigazibb célok szolgálatára készítsék fel az ifjúságot. A közösségi nevelés rajtunk kívül álló hibáit, hiányosságait ma is csak önneveléssel lehet kiigazítani és pótolni.

Kölcsey a *nemzeti nevelésben* látja a nevelés igazi feladatát. Ez a nemzeti nevelés azonban nem áll ellentétben az *egyéni* neveléssel és a *humánista* ember-eszménnyel. A nemzet értéke a benne élő egyének emberi értékétől függ, és a nemzeti nevelés nem szoríthatja az ifjúságot arra, hogy ne becsülje és értékelje más népek alkotásait.

A mai tömegmozgalmak korában igazán figyelemben kell részesítenünk mindazt, amit Kölcsey az *egyéni jellem* értékéről, közösségi jelentőségéről mond. Ma hajlamosak vagyunk a bárdolatlan, műveletlen tömegerőnek a mennyiségét az egyéni minőségnek fölébe emelni. A nemzeteket megtartó só nem lehet más, mint az igazi erkölcsi jellemek örökösen sugárzó hatása.

Kölcsey Parainesisé különös hangsúlyt tesz arra, hogy a nemzetért felelősséget érzőknek egymás között olyan *baráti* közösségeket kell alkotniok, amelyek az egyént megnemesítik, eszményi hivatásának betöltésére rásegítik. Előbb a nemzet kiválóbbjainak maguk között kell

azokat a célokat tisztázniok, amelyekre népüket akarják nevelni, mert ellenkező esetben visszaélnék a nép bizalmával és vezetésre szorultságával.

A Parainesis minden gondolata arra figyelmeztet, hogy a nevelés egyetlen munkáját sem szabad az *élettől* elszakítanunk. Az élet valóságos talaján, annak kérdései között haladva, a valóságos élet más-képpen való élésére kell a nevelésen keresztül felkészülni és másokat felkészíteni.

Az eltelt esztendő két nagy magyar jubileumával ajándékozott meg bennünket. Ebben az évben volt kilencszázi éve annak, hogy meghalt az első keresztény magyar király, Szent István, és ebben az évben mult száz esztendeje annak, hogy meghalt egyik legnagyobb gondolkozónk, politikusunk és költőnk, Kölcsey Ferenc. Mindketten gazdag szellemi örökséget hagytak ránk, de mindkettő örökségéből messze fénylik a két magyar Parainesis: Szent Istvánnak Imre herceghez intézett Intelmei és Kölcsey Ferencnek Kálmán öccséhez írt Parainesis. E két végrendeletet kegyeletes lélekkel olvassuk el, és ettől a két nagy magyartól tanuljuk meg, hogy az utánunk következő nemzedékek nevelése a legbiztosabb útja annak, hogy megmaradjunk.

László Dezső.